

Strojírenství v českých zemích odstartovali pašeráci

Já vím, titulěk jako z Blesku, ale nebojte se, pod ním je článek nanejvýš „seriosního“ obsahu. Týká se především osoby starohraběte, jak byl titulován, Huga Františka ze Salmu, „moravského Rumforda“ (podle významného fyzika své doby, s nímž ostatně Salm udržoval kontakty). Jak už dobové přízvisko napovídá, byl starohrabě mužem vědy, a to nejen teoretické, ale především prakticky aplikované.

Hugo Salm (pro jednoduchost si odpustím titulaturu) měl skvělý původ. Byl potomkem lotrinských a moselských vévodů spojovaných s karolinskými rody (Karel Veliký). V erbů mají Salmové lososy (salmon = losos). Narodil se 1. 4. 1776 ve Vídni a za kmotru mu byla sama Marie Terezie. Jako dítě byl slabý, prodělal dokonce pravé neštovice a měl díky nim poškozený zrak. Byl však nesmírně ctížádostivý a chtivý vědění. Pobytu na rodovém sídle v Rájci nad Svitavou (Rájec-Jestřebí) využíval ke cvičení, zesílil a byl mimo jiné dobrý šermíř. Prodělal i krátkou vojenskou kariéru; v roce 1796 se přidal ke sboru vídeňských dobrovolníků, který pomáhal založit, odmítl důstojnickou hodnost, bojoval proti Francouzům jako poddůstojník, proslul velkou odvahou, byl raněn, zajat a v r. 1797 propuštěn. Nicméně věnujme se jeho působení na poli vědy a techniky.

Salmové vlastnili velké železárny na Blanensku. Hugův otec, kníže Karel Salm, provozoval vysoké pece u Jedovnice a v Blansku, ruda se těžila v okolí (Rudice aj.). V 80. letech 18. století měly pece malé výkony, proto podal v roce 1785 kníže vládě žádost, aby mu byl přidělen úředník zkušený v železářské výrobě, neboť kníže viděl velké možnosti průmyslu v okolí Blanska. Hamerník Schwarzkönig, který dříve působil v Loučné nad Desnou a ve Žďáru, měl sice bohatou praxi, ale výroba stejně nedosahovala žádných významných výsledků. Takže po letech došlo na syna.

Mladý Hugo se mezitím věnoval hornictví, hutnictví, studoval železárny v Belgii, učil se formovat a odlévat. V roce 1799 navštívil Berlín a studoval tvárnou litinu (za poplatek pruské vládě). V roce 1801 odjel na studijní cestu do Anglie. Moravští textilní podnikatelé věděli, že v Anglii, kde byla v plném proudu průmyslová revoluce, pracují nové textilní stroje nemající konkurenci a přemýšleli, jak se k nim dostat. Legálně to nešlo, Anglie bděle střežila svůj národní poklad. Proto se podnikatelé spojili s Hugem za účelem průmyslové špionáže.

Vzdělání starohraběti napovědělo, jaké možnosti se tu nabízejí, a jeho dobrodružná povaha byla také pro akci, po jejímž neúspěchu by následovala doživotní deportace na jakési Bohem zapomenuté ostrovy. Dějiny techniky praví stroze, že Hugo Salm odjel do Anglie a propašoval odtamtud plány textilních strojů. Spisovatel František Neuzil zpracoval v románu *Raněné pole* (Melantrich, 1981) toto téma beletristicky. Samozřejmě, že literární zpracování nelze brát na

historickou váhu, přesto však se příběh odvážného starohraběte, lékárníka Vincence Petkeho (skutečná postava) a asistenta Františka, mladého inteligentního venkovana a dělníka s přirozeným technickým talentem dobře čte. Nevím, jestli je František Hrubý nějak historicky podložen, nicméně skutečnost, že to nebyl aristokrat ze známého rodu, ale anonymní asistent, kdo se nechal zaměstnat v továrně, aby po večerech kreslil technické

detaily spřádacích strojů, vypadá velmi pravděpodobně, navzdory tomu, že vzhledem k době vzniku díla musel být hrdinou prostý dělník.

V roce 1802 se Hugo Salm nejen oženil s dcerou irského šlechtice, ale také založil průkopnickou strojírnou. Ve spojení s podnikateli baronem Braedym, Hopfem a Braunlichem (možná spíše Bräunlichem, nepodařilo se mi upřesnit) chtěl vyrábět textilní stroje podle anglického vzoru (btw pašované plány jsou podle internetu dodnes na zámku v Rájci!). Jindřich Wankel píše o strojích tkacích, domnívám se však, že šlo spíše o stroje spřádací. Protentokrát jejich podnik neuspěl, další pokus o strojírenské podnikání je ohraničen léty 1810-1812, možná 1813, kdy dílna zanikla pro přílišnou nákladnost, resp. strojírenské podnikání bylo v roce 1815 přeneseno do Blanska. Podnik se sídlem v Doubravici nesl název SAG (Salm, Johann Arzberger – profesor vídeňské polytechniky a Wilhelm Götz – mechanik) a založil tradici strojírenství na Blanensku. Měl tři oddělení: mechanické pro výrobu nástrojů, přístrojů, dalekohledů, hodin atd., oddělení pro výrobu ozubených kol, přesných měřidel aj. a oddělení složitých strojů především pro zemědělství a textilní průmysl.

To už bylo panství v Hugových rukou (železářny řídil od roku 1806, panství převzal v roce 1811). Starohrabě povolal ze Štýrska železářského experta Ignáce rytíře z Pantzu, ustanovil ho správcem, společně zavedli nové typy výkonných hutních dmychadel, zřídili kuplovnu (pec na přetavování litiny) podle anglického vzoru a slévárnu. Hugo v ní sám pracoval a učil dělníky formovat. Kvalitní odlitky, které byly produktem slévárny, měla právě zpracovávat zmíněná strojírna.

V zájmu rozumné délky článku uvedu jen, že Hugo Salm vybudoval v Blansku a okolí hotové „Ocelové (či Litinové) město“. Blanenské železářny získaly prvenství na První všeobecné rakouské živnostensko průmyslové výstavě v roce 1835. Psalo se: „*Tyto přes dvě staletí známé závody byly nynějším majitelem panem Starohrabětem Hugo Salmem ve spojení s panem ředitelem Karlem svobodným pánem z Reichenbachu rozšířeny od roku 1821 v takovém rozsahu, že tvoří řadu na sebe navazujících továren na vzdálenost pěti hodin...*“.

Zmíněný Reichenbach (Carl Ludwig von R., 1788-1869) byl skvělým odborníkem v hutnictví a chemii, doktorem filozofie a členem mnoha učených společností. Do Blanska přišel v roce 1821 jako podílník na čistém zisku (působil zde do roku 1840). V r. 1825 se stal ředitelem železáren a v roce 1835 ředitelem všech panství. V roce 1823 vybudoval na Svitavě válcovnu a v roce 1825 v Blansku strojírnou (dnes známou v místě jako „Stará fabrika“). Jeho zásluhou byl v roce 1831 povolán z Brém mechanik známý pod jménem Treviranus, který začal vyrábět unikátní parní stroje; ty byly označeny za lepší strojů anglických.

Starohrabě Hugo zemřel 31. 3. 1836 ve Vídni (pohřben byl v moravském Sloupu). Za svůj život toho stihl hodně. Studoval mineralogii, dokonce s tímto cílem inkognito pracoval jako havíř v Příbrami. Zabýval se medicínou, úspěšně aplikoval Jennerovu vakcínu proti neštovicím, pokoušel se léčit vzteklinu. V Brně budoval zemské muzeum, které bohatě obdaroval. Zabýval se chemií, zplynoval uhlí a zkoumal využití produktů (plyn, dehet, kyselina octová). Na Moravě byl líčen jako lidumil, který nemá náboženské ani národnostní předsudky a váží si vzdělaných lidí. Prý zkoušel děti jdoucí ze školy, a když uměly, obdaroval je. Velmi poutavě o něm píše Jindřich Wankel, zakladatel moravské archeologie, paleontologie a speleologie.

K ilustračním obrázkům: přírodní zajímavost z Moravského krasu, tzv. Rudické propadání, místo, kde Jedovnický potok mizí v podzemní propasti (přes 80 m) a protéká jeskynním systémem, a autentická struska z nedaleké zaniklé salmovské huti. Vzhledem připomíná sopečné sklo.

Použito:

WANKEL, J. *Obrazy z Moravského Švýcarska a jeho minulost*. (Pův. vyšlo německy v roce 1882 ve Vídni). Muzejní a vlastivědná společnost v Brně ve spolupráci s Okresním muzeem v Blansku, 1984.

Foto autor článku.

Josef Gruber, říjen 2012